

Ahmed S. Aličić
(Sarajevo)

PROBLEMI OSMANISTIKE S POSEBNIM OSVRTOM NA IZDAVANJE IZVORA

Nakon trideset pet godina postojanja i rada Orijentalnog instituta u Sarajevu, učinilo se svrsishodnim organizirati širi naučni skup o problemima osmanistike, s posebnim osvrtom na izdavanje osmanskih historijskih izvora. Smatralo se da bi na tom skupu trebalo da uzmu učešće i oni naučnici koji se ne bave izravno osmanistikom, nego nacionalnom historijom turskog perioda na osnovu domaćih izvora ili izvora evropske provenijencije, a koji mogu doprinijeti radu ovog skupa. Želja nam je da se na ovom skupu, u zajedničkoj razmjeni mišljenja, kritički sagleda dosadašnji razvoj osmanistike u Jugoslaviji, pa i u Orijentalnom institutu, čiji je primarni zadatak proučavanje historije naših naroda pod Osmanlijama i obrada i izdavanje izvora u tu svrhu. Stoga bismo željeli čuti iskustva iz drugih institucija koje također u svojoj djelatnosti rade na proučavanju historije osmanskog perioda. I što je najvažnije, željeli bismo da razmijenimo iskustva o problemima sa kojima se susrećemo u radu: metodološkim, kadrovskim i materijalnim, s ciljem da se iznesu ideje i prijedlozi kako da se ti problemi otklanjaju.

Poznato je da se osmanistika u Jugoslaviji počela organizirati razvijati poslije drugog svjetskog rata. Tome je u velikoj mjeri doprinijelo upravo osnivanje Orijentalnog instituta, čime je osmanistika zauzela svoje mjesto u našoj nauci ravnopravno sa svim ostalim historijskim disciplinama. Čak i više od toga, došlo se do saznanja da se bez temeljitog rada na proučavanju osmanistike ne može valjano raditi na proučavanju historije naroda i narodnosti Jugoslavije pod osmanskom vlašću. Orijentalni institut osnovan je 1950. godine. Zasluga za njegovo osnivanje pripada nekolicini entuzijasta, među kojima treba posebno istaknuti Branislava Đurđeva i Nedima Filipovića. Naravno, ne smije se zanemariti ni razumijevanje društvenopolitičke zajednice koja je svesrdno prihvatila ideju o takvom jednom poduhvatu i pomogla da se on realizira.

Odmah po osnivanju Instituta, pristupilo se okupljanju svih raspoloživih kadrova koji bi mogli doprinijeti radu Instituta na proučavanju problema iz osmanistike i obradi i izdavanju arhivske građe. Rezultati nisu mogli doći preko noći, ali, što je vrijeme više odmicalo, rad Instituta je bivao intenzivniji, a njegova uloga u oblasti osmanistike sve uočljivija i značajnija.

Od svog osnivanja, Institut nije zamišljen kao regionalna institucija, nego kao centar oko kojeg će se okupljati osmanisti iz cijele Jugoslavije. Da bi se to moglo ostvariti, odmah je pokrenut časopis Instituta – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, s ciljem da se u njemu objavljuju radovi naučnika iz cijele Jugoslavije, koji se zasnivaju na osmanskim izvorima. Časopis je manje-više izlazio redovito. Potvrda za to je i činjenica da je u štampi i da bi trebao uskoro da izide i jubilarni, trideset peti broj

* Objavljene su samo autorizovane diskusije (napomena Redakcije)

našeg časopisa. U časopisu je do danas objavljeno nekoliko stotina radova iz oblasti orijentalistike općenito. Saradnici su osmanisti iz cijele Jugoslavije i izvjestan broj izvan Jugoslavije. Prema zvaničnim i nezvaničnim ocjenama, naš časopis spada u red najkvalitetnijih časopisa u našoj zemlji, prvenstveno zbog sadržine radova i svoje aktualnosti. Njegova osnovna karakteristika je da su u njemu uglavnom svi radovi novi i originalni, urađeni na osnovu istorijske i književnoistorijske građe koja se u principu prvi put publicira. Želja nam je da se prvenstveno preko našeg časopisa još više produbi saradnja sa osmanistima iz ostalih naših republika i pokrajina.

Radovi iz osmanistike nisu objavljivani samo u Prilozima za orijentalnu filologiju, nego i u nekim drugim časopisima, kao što su: *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, *Istorijski časopis Istorijskog instituta SANU*, u *JIC-u*, *Radovima Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, *Prilozima Instituta za istoriju u Sarajevu*, *Radovima Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, *Glasniku Instituta za nacionalnu istoriju u Skopju* i drugim. Ta činjenica potvrđuje da se osmanistici posvećuje pažnja gotovo u svim krajevima naše zemlje.

Što se tiče monografske obrade pojedinih pitanja iz osmanistike i u tom pogledu se može reći da su dosad ostvareni rezultati veoma značajni. Međutim, i članci objavljeni po časopisima i monografske obrade predstavljaju pokušaje da se popunjavaju praznine u još nedovoljno izučenoj istoriji naših naroda pod Osmanlijama. Ti radovi i monografije nastajali su uglavnom prema afinitetu obrađivača. Zato i danas postoji čitav niz pitanja koja nisu ni načelno obrađena, pa pred osmanistikom stoje krupni i dugoročni zadaci da se obrađivana pitanja prodube, a neobrađena uzmu u obradu.

U ovom kratkom izlaganju nemamo namjeru da kritički ocjenjujemo i bibliografski prikazujemo čak ni one najznačajnije radove. Pa ipak, trebalo bi spomenuti određeni broj naučnika koji su svojim člancima i monografijama najviše doprinijeli razvoju osmanistike kod nas. To su: Hamdija Kreševljaković sa svojim brojnim radovima, među kojima posebno ističemo dva vrlo značajna: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* i *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*. Njegovi radovi, općenito, bili su podsticaj mnogim osmanistima da se počnu baviti tom problematikom i da se ugledaju na njega u radu koji je bio raščistio sa romantičarskim pristupom nauci. Zatim dolazi Hazim Šabanović, sa svojim izvanrednim djelom *Bosanski pašaluk*, koje za dugo još vjerovatno neće biti prevaziđeno i koje je naznačilo metode i pravce kako treba izučavati određena pitanja iz naše osmanistike. Nedim Filipović je dao krupan prilog našoj osmanistici izvjesnim brojem značajnih studija o osmanskom feudalizmu i islamizaciji, a posebno svojim voluminoznim djelom *Princ Musa i Šeih Bedredin*, u kojem na izuzetno eruditivan način prikazuje razvoj Osmanskog Carstva u određenom kriznom periodu, a povezano sa političkim i društvenim previranjima koja su nastajala u našim zemljama kao i ulogu naših naroda u regeneraciji Osmanskog Carstva. Branislav Đurđev je na vrlo inventivan način ukazivao na probleme jugoslavenske osmanistike. Osim toga, dao je i značajne priloge proučavanju osmanske vlasti u Crnoj Gori u XVI i XVII stoljeću, položaju i ulozi pravoslavne crkve u turskom periodu i osmanskom feudalizmu uopće. Hamid Hadžibegić je svojim radovima ušao u problem ekonomskog i pravnog položaja seljaštva u osmanskom sistemu, pri čemu treba posebno istaknuti njegovo djelo *Džizja ili glavarina*. Adem Handžić je, pored niza radova iz društvene i ekonomske istorije, dao ozbiljan doprinos proučavanju nastanka i razvoja naših gradova u osmanskom periodu. Posebno treba istaknuti njegovo djelo *Tuzla i njena okolina u XV i XVI stoljeću*. Avdo Sućeska je djelom *Ajani* ozbiljno ušao u suštinu lokalne vlasti, pri čemu je posebno razmatrao pitanje nastanka i razvoja ajanske funkcije u Bosni i Hercegovini. Uz to, Sućeska je u više svojih radova dao korisne doprinose proučavanju položaja stanovništva pod Osmanlijama, posebno poreskih nameta. Milan Vasić je, pored drugih radova, naro-

čito značajne rezultate ostvario djelom *Martoloz i jugoslavenskim zemljama*, prateći razvoj i ulogu ovog reda u ranom periodu osmanskog sistema. Ahmed Aličić je u svom radu *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789 do 1878. godine*, pokušao da dublje razjasni pokrajinsku i lokalnu vlast u XIX stoljeću. Ešref Kovačević je dao vrijedan prilog proučavanju teritorijalnog razgraničenja Bosne i Hercegovine u svom radu *Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletcima*. U ostalim našim sredinama treba istaknuti Dušanku Bojanić koja u svojim radovima minuciozno prodire u mnoge oblasti društvenog, političkog i ekonomskog života naših naroda pod Osmanlijama. Olga Zirojević pokazuje u svojim radovima izvanredan trud i sposobnost da pronikne u niz pitanja relevantnih za istoriju naših naroda pod Osmanlijama. Radmila Tričković u svojim radovima vrlo sistematično pristupa obradi istorije naših naroda pod Osmanlijama, prvenstveno u Srbiji. U Makedoniji treba istaknuti zapažen rad Aleksandra Stojanovskog, Aleksandra Matkovskog, Metodija Sokolovskog. Na Kosovu treba spomenuti Hasana Kalesija koji je nedvojbeno jedno od najvećih imena u oblasti osmanistike ne samo na Kosovu. On je u svojim radovima temeljito obradio čitav niz pitanja vezanih za albanski narod, a posebno u vezi sa vakufnamama u Jugoslaviji uopće. Skender Rizaj je djelom *Rударstvo na Kosovu* učinio veliki trud da rasvijetli neka pitanja iz ove oblasti.

Naveli smo imena samo onih koji su svojim monografskim djelima i krupnim studijama obilježili našu poslijeratnu osmanistiku. Razumije se, postoji čitav niz naučnika, starijih i mladih, koji svojim radom sada doprinose unapređenju osmanistike. Ocjenu njihovog rada ostavićemo za neku drugu priliku. Međutim, kad bi nabrojali sve koliko ih ima u svim našim republikama i pokrajinama vidjelo bi se da je to skroman broj u odnosu na potrebe naše istoriografije i našeg društva.

Kolikogod se može reći da su postignuti značajni rezultati u oblasti osmanistike, ipak je evidentno da je trebalo i da bi trebalo još više raditi, čak bez obzira na ponekad nepovoljne uslove. Ima jedan broj krupnih pitanja koja gotovo ni u ni dotaknuta, a imaju kapitalno značenje za istoriju Bosne i Hercegovine, pa i čitave naše jugoslavenske zajednice u vrijeme Osmanlija. To su sljedeća pitanja:

- Nastanak i teritorijalni razvitak bosanskog ejaleta od XV–XIX stoljeća
- Širenje islama (tzv. islamizacija)
- Gradovi i gradsko stanovništvo
- Seljaštvo u Bosni od uspostave osmanske vlasti do 1878. godine
- Osmanski feudalizam u Bosni – timarski, čiflučki i baštenski sistem
- Stanovništvo u Bosni
- Otpor osmanskoj vlasti i pokreti za autonomiju
- Pitanje položaja kršćanskih crkava u Osmanskom Carstvu
- Vojno uređenje Bosne
- Trgovina
- Rudarstvo
- Školstvo i obrazovanje

i čitav niz drugih pitanja čije bi nas nabranje daleko odvelo. Mislimo da se sva navedena pitanja mogu podjednako odnositi na sve naše zemlje koje su bile pod vlašću Osmanlija.

Međutim, ne mislimo da samo osmanisti treba da rješavaju sva pitanja istorije naših naroda u osmanskom periodu. Čitav je niz naučnika koji se bave istorijom srednjeg i novog vijeka, čiji su radovi neposredno povezani sa osmanističkim studijama. Tek zajednički rezultati osmanističkih studija i rezultati istoričara koji se bave istorijom srednjeg i novog vijeka predstavljaju nužan kvalitet kao predušlov za stvaranje sintetiziranih djela o pojedinim pitanjima ili uopće istorije naših naroda. Kao primjer navešćemo radove Desanke Kovačević i Radovana Samardžića, koji se ne

mogu zaobilaziti ni onda kad je u pitanju proučavanje problema iz osmanistike. Za Samardžića bi se moglo reći da je podjednako osmanista i historičar novog vijeka.

Dva su velika razloga što se osmanistika brže ne razvija i ne daje značajnije rezultate. To su: pomanjkanje autentičnih osmanskih izvora i pomanjkanje odgovarajućih kadrova.

Među primarnim zadacima Orijentalni institut ima prikupljanje arhivske i druge orijentalne građe i vjerovatno se danas u njemu nalazi najveća zbirka te građe kod nas. Međutim, poznato je da se do sada samo dva puta organizirano radilo na prikupljanju građe u turskim arhivima, bez koje se danas ne može ni zamisliti valjano izučavanje historije turskog perioda. Prvi put je to bilo negdje ranih pedesetih godina, kada je jedan tim stručnjaka iz cijele Jugoslavije boravio u Turskoj i radio na prikupljanju arhivske historijske građe. Orijentalni institut raspolaže gotovo svom tom građom i ozbiljno radi na njenom obrađivanju i pripremanju za objavljivanje. Drugi put se to desilo sedamdesetih godina kada je ANUBiH vršila pripreme za projekat *Istorija naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine*. Tom građom raspolaže ANUBiH i jedan njen dio je preveden za internu upotrebu. U međuvremenu, mnogi, naši osmanisti išli su pojedinačno i istraživali osmansku građu za radove koje su radili u svojoj režiji ili u okviru programa rada svojih institucija. Posve se sigurno zna da je na taj način prikupljeno dosta građe, ali ona nije i teško je vjerovati da će ikada biti pristupačna širem krugu osmanista.

Iz prve kampanje Orijentalni institut je došao u posjed velikog broja turskih popisnih knjiga – deftera, čiji se broj samo u Orijentalnom institutu može mjeriti desetinama hiljada fotokopija. Poznato nam je da i u nekim drugim centrima ima ovih deftera. Iz druge kampanje u ANUBiH prispjelo je veoma mnogo građe razne vrste kao što su protokoli Porte: Muhime defteri, Ahkam defteri, Šikaje defteri, te defteri desetine, vojnički defteri i razna druga pojedinačna dokumenta. Lako je uočiti da se prikupljena građa samo u Bosni i Hercegovini nalazi u dvije institucije. Mislimo da bi trebalo da je ta građa pohranjena u jednoj instituciji, jer se na taj način može intenzivnije i organizirano baviti njenim izdavanjem, pogotovu što u vezi s tim postoji i potpisan samupравни sporazum između ANUBiH i Orijentalnog instituta, koji nikad nije ostvaren, ali ne krivicom Orijentalnog instituta.

Koliko se od samog osnivanja Instituta posvećivala pažnja građi, vidi se iz toga što je u Institutu pokrenuta posebna edicija za objavljivanje turske arhivske građe. To je već afirmirana edicija Monumenta Turcica, koja je trebalo da u više serija izdaje raznovrsne izvore. Do danas je u toj ediciji izišlo šest knjiga u četiri serije, i to jedna knjiga zakonskih spomenika – *Kanuni i kanunname*, tri popisa deftera: *Krajište Isa-bega Isakovića*, *Oblast Brankovića*, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, jedna knjiga *Muhime defteri* i jedna knjiga *Vakufnama iz XV i XVI stoljeća*. S obzirom na to od kada postoji ova edicija, broj djela izašlih u njoj objektivno je neznatan. Međutim, pokazalo se da je pripremanje ove građe za objavljivanje težak i kompliciran posao, a što je najgore vrlo skup. Prema dosadašnjem trendu objavljivanja te građe moglo bi se reći da se jedan defter priprema u prosjeku 5-6 godina. Bezmalobolno, toliko se čeka i na njegovo objavljivanje. Mora se priznati da je to dug put do krajnjeg rezultata. Pored navedenih šest knjiga prof. Đurđević i Lamija Hadžiosmanović objavili su dva crnogorska deftera u izdanjima ANUBiH. Isto tako, dva deftera su objavljena u Makedoniji od strane Aleksandra Stojanovskog.

U vezi s tim, treba naglasiti da su sve navedene knjige u Monumenta Turcica i drugim mjestima rađene različitim metodama, što znači da mi u okviru Jugoslavije nemamo jedan utvrđen metod izdavanja ove građe. Kao primjer navešćemo tri popisa deftera koja su objavljena u Orijentalnom institutu. Jedan je rađen u prevodu sa uvo-

dom, napomenama, registrima ličnih imena i geografskih pojmova, te rječnikom termina i u staroturskom prepisu kopija originala. Drugi je rađen na taj način što su uz prevod i ostali naučni aparat doneseni faksimili kopija originala, a treći je rađen bez staroturskog prepisa i bez faksimila kopija originala. Takav je slučaj i sa ostalim spomenutim defterima. To nije posljedica što obrađivači ne bi bili u stanju da približno jednako urade te izvore, nego rezultat prevenstveno materijalnih mogućnosti.

Istina, postoje i različita shvatanja o načinu izdavanja turske arhivske građe. Jedno je shvatanje da izvore treba izdavati integralno sa najširoom akribijom, a uz to i faksimile originala. Drugo je shvatanje da treba što prije tu građu prevesti i učiniti je dostupnom najširem krugu historičara, a ne samo orijentalista-osmanista. S obzirom na materijalno stanje Orijentalnog instituta, a koliko znamo i drugih institucija, izgleda da će prevladati ovo drugo shvaćanje. Potvrdu tome nalazimo i u činjenici da postoje zahtjevi Orijentalnom institutu iz raznih regionalnih centara da im se prevodi građa za te regije, bez faksimila ili prepisa. To znači, interes je samo za prevedenom građom. Uzimajući u obzir pomanjkanje finansijskih sredstava ne može se zanemariti ni ova treća varijanta. Drugim riječima, mislimo da je bolje izdati nekoliko izvora za jednu užu regiju nego čekati beskrajno dugo da se obradi jedan izvor za šire područje integralno. Razumije se, o tome se može diskutirati i mislimo da će ovaj skup to učiniti. Što se tiče Orijentalnog instituta, on je za sad, odustao od, nazovimo ih, luksuznih izdanja pojedinih izvora iz želje da što prije učini što više građe pristupačnom za obradu pojedinih pitanja, ali i iz materijalnih razloga. Neki obrađivači u Institutu nisu prihvatili taj metod, pa su obrađene deftere dali drugim institucijama da ih objave. Jasno je da se time siromaši već afirmirana edicija Monumenta Turcica, ali je isto tako jasno da obrađivači imaju pravo da raspoložu svojim radovima prema najboljim uslovima.

U vezi sa prikupljanjem i objavljivanjem građe mi ćemo upoznati ovaj skup sa dva projekta koji se bave tim pitanjem. To je zajednički projekat Orijentalnog instituta, Arhiva BiH, Instituta za istoriju u Sarajevu i Narodne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu. Taj projekat ima za cilj da u nekoliko narednih godina prikupi svu arhivsku i književnu građu koja se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, bez obzira na kojim jezicima ona bila, kako bi se svi izvori skoncentrirali na jedno mjesto i kao ne bi dolazilo do dupliranja mikrofilmovanja ili kopiranja građe od strane pojedinaca ili institucija. Od te građe sva ona na orijentalnim jezicima bila bi pohranjena u Orijentalnom institutu, koji ima svoju stručnu službu za obradu te građe, a ostala građa u institucijama zavisno od njihove djelatnosti, prije svega u Arhivu SRBIH.

Drugi projekat je projekat Orijentalnog instituta koji se radi uz finansijsku pomoć SIZ-a nauke, a obuhvata 5 turskih katastarskih popisa iz XVI stoljeća sa preko 5000 stranica originala, odnosno 14000 planiranih stranica prevedenog teksta. Ovim projektom bilo bi gotovo u potpunosti pokriveno XVI stoljeće primarnom turskom građom kojom raspoložemo. Uporedo s tim projektom, u Institutu se i pojedinačno radi na raznim serijama Monumenta Turcica, a što je naročito važno pristupilo se i obradi građe iz XIX stoljeća, koja je uglavnom dosad bila nepristupačna.

Na ovom mjestu želimo posebno istaknuti Institut za nacionalnu istoriju u Skopju, Arhiv Makedonije i MANU, koji su dosad objavili petnaestak knjiga raznih dokumenata, prvenstveno sudskih protokola, i mislimo da su oni u tome najdalje otišli. Naime, u Bosni i Hercegovini od preko 200 siđžila samo je jedan obrađen u Orijentalnom institutu, a objavljen u Prvoj književnoj komuni u Mostaru.

Ne bi bilo ispravno ne spomenuti da je Hazim Šabanović izdao dvije knjige izvora za istoriju Srbije i to: *Turski izvori za istoriju Beograda i okoline u XV i XVI stoljeću* i drugu – *Turski izvori za istoriju srpske revolucije 1804. godine*. Posebno

treba istaknuti da je Šabanović veoma seriozno priredio *Putopis Evlije Čelebije* – odlomak o našim zemljama, a Mehmed Mujezinović – *Ljetopis Mula Mustafe Bašeskije*. Isto tako, Ahmed Aličić je u tri knjige objavio *Turske katastarske popise za neka područja zapadne Srbije*. To je rađeno po narudžbi i predstavlja najveću zbirku prevedene turske građe za naše krajeve na jednom mjestu. Na kraju Besim Korkut je objavio tri knjige arapskih dokumenata dubrovačkog arhiva.

To bi bilo gotovo sve što je učinjeno na prikupljanju i objavljivanju turske arhivske građe. Možda nismo spomenuli sve, ali to nije namjerno. Želimo da i ovaj skup upotpuni naša znanja o tom pitanju.

U ovom izlaganju provlačilo se pitanje kadrova o kojem želimo reći nekoliko riječi. Ako uzmemo u obzir sadašnje stanje kadrova u odnosu na period od prije deset godina, moglo bi se reći da u tom pogledu ne možemo biti zadovoljni. To se prvenstveno odnosi na osmanistiku. To je posljedica objektivnih okolnosti, jer se jedan broj kadrova, za koje se moglo reći da su bili najizrasliji, što prirodnim putem što silom prilika osuo. Ne potoje odgovarajući kadrovi koji bi ih nadomjestili. Osim toga, danas ne postoji nijedna institucija ili bolje rečeno fakultet u zemlji koji obrazuje kadrove potrebne za izučavanje naše istorije za vrijeme osmanske vlasti. Katedre za orijentalistiku u Beogradu, Sarajevu i Prištini usmjerile su obrazovanje studenata u pravcu izučavanja savremenih orijentalnih jezika, na prvom mjestu arapskog, dok su gotovo potpuno zanemarili za nas posebno relevantan osmanski jezik. Ranije je situacija bila nešto drukčija, pa je postojala mogućnost da se neko od orijentalista, prvenstveno u Beogradu, osposobi za rad na naučno-istraživačkom radu u oblasti osmanistike. Neprihvatljivo je da se ni na jednoj katedri za istoriju ili orijentalistiku u zemlji ne obrazuju kadrovi za rad u oblasti osmanistike. Prema tome, jasno je da će se pitanje kadrova sve više zaoštavati, ukoliko se nešto ne promijeni u pogledu obrazovanja odgovarajućih kadrova za potrebe institucija koje se bave osmanistikom, na katedrama za orijentalistiku i katedrama za istoriju. Mislimo da bi katedre pojedinačno ili zajednički u tom pogledu morale poduzeti potrebne korake. Naime, mišljenja smo da bi bar u svakoj drugoj generaciji studenata katedre trebalo da usmjere jedan broj studenata za studij istorije i turskog jezika ili turskog jezika i istorije. Možda bi u tom pogledu moglo pomoći i to da se na katedrama za istoriju ili bar nekoj od njih uvede studij istorije Osmanskog Carstva, možda u Bosni i Hercegovini i studij istorije Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlasti. Na taj način sigurno bi se lakše dolazilo do kadrova, jer je realna pretpostavka da bi među tim studentima bilo i takvih koji bi još u vrijeme studiranja stekli sklonost za rad na izučavanju istorije naših naroda pod osmanskom vlasti. Razumije se, to je stvar organizacije nastave na fakultetima i katedrama, ali to su i stvarne potrebe izučavanja istorije naših naroda pod Osmanlijama, o šta se fakulteti ne bi smjeli oglušiti. Uvjereni smo da će naše mišljenje potvrditi i ovaj skup.

U vezi s tim, ističemo problem obrazovanja osmanističkih kadrova u Sarajevu, gdje se to pitanje postavlja zaista u akutnoj formi. Možda je upravo zbog toga znatan broj naših osmanista i drugih stručnjaka iz orijentalistike morao da se dalje usavršava u Beogradu, pri čemu su posebno prof dr Radovan Samardžić i dr Dušanka Bojanić u svakoj prilici pružili punu podršku i pomoć u tom pogledu. Nedavne mjere Filozofskog fakulteta u Sarajevu, posebno Odsjeka za istoriju i Odsjeka za orijentalistiku, najavljuju nade da će se i ovdje u Sarajevu sistematičnije prići obrazovanju orijentalističkih, a među njima i osmanističkih kadrova. No, to je na nivou postdiplomskih studija. Nužno bi bilo da se to pitanje postavi i na nivou redovnog studija, prije svega kroz povezivanje Odsjeka za istoriju a i drugih odsjeka na Filozofskom fakultetu i Odsjeka za orijentalistiku.

Kako se vidi, ovo uvodno izlaganje nije imalo istraživački karakter. Želja nam je bila prvenstveno da njime otvorimo raspravu o spomenutim problemima, kao i onima koji nisu spomenuti a relevantni su za predmet našeg skupa. Najljepše Vas pozdravljam i molim da jedni drugima pomognemo kako bismo ubuduće što bolje, efikasnije i korisnije radili svoj posao.